

[itobiad], 2020, 9 (2): 1726/1741

Türk'ün Bengü Değerleri: Bilge Kağan'ın Sözünde Liyakat ve Erdem

Eternal Values of the Turk: Merit and Virtue in the Remarks of Bilge Khagan

Eyup Sertaç AYAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Asst. Prof., Kafkas University Department of Turkish Language and Literature

ayazsertac@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0461-5665

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 12.05.2020
Yayın Tarihi / Published	: 25.06.2020
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: AYAZ, E . (2020). Türk'ün Bengü Değerleri: Bilge Kağan'ın Sözünde Liyakat ve Erdem. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (2) , 1726-1741 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/699015>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türk'ün Bengü Değerleri: Bilge Kağan'ın Sözünde Liyakat ve Erdem

Öz

M.Ö. 3000'li yıllarda Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da ortaya çıktığı kabul edilen ilk devletlerin kurulmasıyla 'ideal devlet arayışı' da başlamıştır. Bu arayış aslında bir bakıma devletin beşeri unsuru olan ideal insanın ve dolayısıyla ideal devlet adamının arayışıdır. Tarih bize şunu açıkça göstermektedir ki devletin kaderi yöneticilerinin kaderiyle özdeşdir. Devlet; bir insanın hayatıyla özdeşleştirebileceğimiz kuruluş, yükseliş ve çöküş dönemlerini tecrübe eder. Bu döngünün gerekçeleri ve sonuçları şaşırtıcı bir şekilde birbirine benzemektedir. Tarihin tekerrürden ibaret olduğu düşüncesi büyük düşünür İbn Haldun tarafından: "Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha çok benzer." sözüyle ifade edilmektedir. Geçmiş tecrübeleri günümüze taşıma ve geleceği geçmişten ders alarak inşa etme konusu, bu döngünün kırılması noktasında önem arz etmektedir. Adalet, barış, huzur ve refahın egemen olduğu ideal devlete kavuşmak için yöneticilerin taşıması gereken temel ilkelere, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın değindiğini görmekteyiz. Bu çalışmada, Bilge Kağan'ın günümüze ilham kaynağı olacak evrensel nitelikteki düşünceleri; kaynak tarama, kritik ve analiz gibi nitel araştırma yöntemleri kullanılarak devlet yönetiminin temel prensipleri olan liyakat ve erdem kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, *liyakat* ve *erdem* kavramlarının gelişmiş ve aydınlık toplumlar için en temel unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

Özet

Medeni bir sosyal hayatın ön koşulu olan devlet, toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve siyasal kişiliği uluslararası alanda tanınmış tüzel varlıktır. Bir devletin kurulabilmesi için gerekli olan *insan*, *toprak* ve *egemenlik* unsurları aynı derecede önemlidir. Her birinin aynı değerde olduğu anlaşılan üç unsurdan oluşan devlet, aynı zamanda bu üç unsurdan ayrı bir varlıktır. "Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukukî kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır" tanımından anlaşıldığı üzere teşkilatlanma, hukukî kişiliğe sahip olma ve devamlılık özelliklerine de sahip olması gereken devletin sorunsuz şekilde işlemesi için alınması gereken tedbirler önem arz etmektedir. Bu anlamdaki çabaların ortaya çıkışı yani 'ideal devlet' arayışı ilk devletlerin ortaya çıkışıyla başlamıştır. M.Ö. 3000'li yıllarda Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da ortaya çıktığı kabul edilen ilk devletlerin kurulmasındaki temel tarihsel faktörler yaşam tarzının (yerleşik hayata geçiş) ve iktisadî faaliyetlerin değişmesi olarak kabul edilebilir. İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'sinde devletin kurulmasında en önemli etkenin toplumsal yaşayıştan doğan yardımlaşma ve dayanışmayla bir ideal etrafında toplanılarak sağlanan birlik (asabiyyet) olduğu ifade edilir. Güçle elde edilen egemenlikle yaşam tarzında meydana gelen değişimin ve ortak bir gelecek hayalinin devletin kurulmasını sağladığı böylelikle ilk kez sistemli bir şekilde ifadesini bulmuştur. Yakın tarihte, uluslararası kuruluşların çabaları ile ideal devletin temel özellikleri ve ideal bir yönetim için gerekli ilkeler konusunda, evrensel ölçekte kabul edilebilecek bazı ilkeler üzerinde bir mutabakata önemli ölçüde ulaşılmıştır. Yine de ortaya koyulan farklı siyasi ve iktisadi öğretilerin hayata geçmesinde kilit kavram, insan unsuru

olmakta ve sistemin mükemmelliği kural ve kurumların yürütücüsü olan insanın niteliklerine bağlı görünmektedir. Sosyal bir uzlaşmayla (anayasa) gücünü halktan alan devlet, kuvvetler ayrılığı ilkesini koruyarak adaleti teşkil eder. İdeal devletin temel gereklerinin yerine getirilmiş olması, sonuca ulaşıldığı anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda iyi yönetim ilkeleri (hukukun üstünlüğü, yönetim ahlakı, denetim vb.) hayata geçirilmelidir. Uygulayıcı insan olacağından, yine temsil, katılım ve denetim süreçlerinde işlerliği sağlama bakımından insan unsuru önem kazanmaktadır. Kural ve kurumların arzu edildiği şekilde çalışması, burada görev ve sorumluluk alacak bireyin nitelikleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla ideale ulaşmada anahtar kavram birey ve onun taşıması gereken değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Milletin niceliği önemlidir; ancak daha da önemlisi milleti oluşturan bireylerin niteliği, birbirine bağlılığıdır. Bu bağlılığı oluşturmuş topluluğa millet denir. Ancak millet olabilmiş insan toplulukları devlet kurabilir ve söz konusu bağlı koruyabildiği ölçüde var olabilir. Millet ile erdem arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişkiye Floransalı İtalyan düşünür Machiavelli (1469 – 1527) “*Erdemini yitiren millet, bir gün vatanını yitirir.*” diyerek değinmiş ve devletle onun beşeri unsuru olan insanın niteliğinin birbirinin varlığını koruma ve sürdürmedeki önemine dikkat çekmiştir. Devletin millet unsurunu oluşturan her bir birey de vatandaşdır. Kan veya toprak esasına dayalı olan vatandaşlık, bireye sadakat görevi yükler. Aynı şekilde devletin de vatandaşlarına karşı bazı görevleri vardır. Devletin temel amaç ve görevleri arasında iç ve dış güvenliği sağlamak, adaleti tesis ederek halkın refah ve mutluluğunu arttırmak için gerekli tedbirleri almak sayılabilir. Taraflardan birinin söz konusu görevleri yerine getirmede, borç ortadan kalkar. Modern bir devletin ilkelerinin ışığında, Göktürklerin millet olma vasfını taşıdığını, Bilge Kağan’ın 37. satırda ‘*Tâbi olan tâbi oldu, millet oldu.*’ ifadesinden anlamaktayız. Bu ifade ‘*bodun*’ olmak için kağanlığa tâbi olmaktan başka bir şart aranmadığını göstermektedir. Böylece ‘*bodun olma*’ siyasi bir teşekkülün uyuşu olma anlamına gelmekte ve bu da modern anlamda ‘*millet*’ kavramını karşılamaktadır. Ayrıca devletin hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu yazıtlardaki ‘Kağan, Katun, Kunçuy, Tigin, Yabgu, Tarkan, Tudun, Buyruk, İlteber, Çor, Beg, Bitigçi, Tamgacı, Bedizci’ gibi unvanlardan anlamaktayız. Anayasa hükmünde bir ‘*töre*’nin, yasama kurulu niteliğinde ‘*toy*’ adı verilen meclisin, ‘*yargu*’ denilen yüksek devlet mahkemesinin ve ‘*könilik*’ (adliye) müessesesinin, cari cezaî hükümlerin ve özel hukukun ve ‘*ayukı*’ adı verilen Çin kaynaklarına göre dokuz bakandan oluşan ‘*buyruk*’ adı verilen kabinenin varlığından; kurumlarıyla, milletiyle, bağımsızlığıyla ve toprak unsuruyla tam olarak teşekkül etmiş bir devletle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. “*Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam.*” diyen kağanın, devlet adamı sorumluluğu içerisinde: “*Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakarı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım.*” ifadesiyle iç ve dış güvenliği sağladığını, halkın refah ve mutluluğunu temin ettiğini ve bunu yaparken ‘*Türk bodun*’ diyerek seslendiği tüm halkları kastederek (Tabgaç, Tatabi, Soğdak vb. Türk olmayan, Oğuz, Tölis, Tarduş, Kırgız, İzgil vb. Türk olan halkları) adaleti teşekkül ettirdiğini, böylece kağana ve devlete düşen görevleri yerine getirdiğini görmekteyiz. Buna karşın, vatandaşlık bağıyla devlete bağlı olan bireylere düşen sadakat borcunun yerine getirilmediği için “*Üstte gök çökmüş, altta yer delinmiş*” devlet yıkılış sürecine girmiştir. Nankörlük ve sadakatsizlik, sarsıcı bir benzetmeyle Türk ahlak anlayışının bu değerlere attığı önemi gözler önüne sermiştir. Bilge Kağan’ın 8. yy.da söylediği, günümüze ışık tutan sözleri, geçmişin deneyimlerini günümüze

taşımada ve tarihin tekrar döngüsünün kırılmasında önem arz etmektedir. Bilge Kağan'ın ısrarla üzerinde durduğu, günümüzde de iyi yönetim ilkesi olarak karşımıza çıkan *liyakat* ve *erdem* kavramları daha müreffeh ve geleceğe güvenle bakan bir milletin inşasının koşulu olarak önümüzde durmaktadır. Bu ilkelerin hayata geçirilmesiyle tecelli edecek olan adalet, devletin ve milletin varlığının korunmasının teminatı olacaktır. Böylelikle ilk çağlardan beri aranan birlik, mutluluk, barış, huzur ve refahın egemen olduğu 'İdeal Devlet'e bir adım daha yaklaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilge Kağan, Liyakat, Erdem, Türk, Değer

Eternal Values of the Turk: Merit and Virtue in the Remarks of Bilge Khagan

Abstract

The "quest for the ideal state" started with the foundation of the first states emerged in Mesopotamia, Anatolia, and Egypt in the 3000s B.C. This quest is essentially the search for the ideal man and therefore the ideal statesman, which is the human element of the state. The history has made it clear to us that the fate of the state is identical to that of its rulers. The state as the organization, which we can identify with the life of a person, experiences the cycle of ascension and collapse. The justifications and consequences of this cycle are surprisingly similar. The idea that history repeats itself is expressed by Ibn Khaldun as follows: "*The past is more similar to the future than water resembling water*". Bringing past experiences to the present and building the future by taking lessons from the past is of importance in the breakup of this cycle. To achieve the ideal state where justice, tranquility, peace, and prosperity dominate, we see the basic principles that the rulers must bear were stated by Bilge Khagan in the first written documents of the Turkish language, the Orkhon Inscriptions. In this study, the universal ideas of Bilge Kagan to be inspired today evaluated by using qualitative research methods such as literature review, critique and analysis in the context of merit and virtue concepts, which are fundamental principles of state administration. As a result of this evaluation, it has been concluded that the concepts of merit and virtue are the basic elements for developed and bright societies.

Summary

The state, which is the prerequisite for a civilized social life, is the legal entity whose territorial integrity, independence, and political personality are internationally recognized. The human, territory, and sovereignty elements necessary for the establishment of a state are of equal importance. The state consisting of these three elements, each of which is considered to be of the same value, is also a separate entity from these three elements. It is important that necessary measures must be taken to ensure proper functioning of a state, which also have properties such as an organization, and having a legal personality and continuity as is understood from the definition "The state is a continuous organization with a legal personality, consisting of a certain piece of land dominated by a certain human community". The attempts in this sense, in other words, the quest for 'the

ideal state', appeared with the emergence of the first states. The fundamental historical factors in the establishment of the first states, which were founded in Mesopotamia, Anatolia, and Egypt in 3000s B.C., can be regarded as the change in lifestyle (adoption a settled life) and the change in economic activities. The most important factor in the establishment of a state is expressed in the Muqaddimah of Ibn Khaldun as the unity (sense of group), which is ensured by gathering around an ideal, with the help and solidarity arising from social living. Thus, the fact was firstly and systematically expressed that the establishment of a state is ensured by the sovereignty gained by power, the change in life-style, and the dream of a common future. In the recent history, with the efforts of international organizations, a consensus —in a considerable extent on some principles that can be regarded on a universal scale— has been reached about the fundamental features of the ideal state and the principles required for an ideal management. Nevertheless, the key concept in the realization of the different political and economic teachings is the human element and the perfection of the system seems to depend on the qualities of the person who administers the rules and the institutions. With a social compromise (constitution), the state, taking its power from the public, establishes the justice by protecting the principle of separation of powers. The fact that the basic requirements of the ideal state have been fulfilled does not mean that the objective is achieved. At the same time, good management principles (rule of law, management ethics, auditing, etc.) should be implemented. Since the practitioner is human, the human element will gain importance in terms of representation, participation, and auditing processes. Functioning of the rules and institutions as desired is directly related to the qualifications of the individual, who will take duties and responsibilities. Therefore, the key concept in achieving the ideals is the individual and the values he/she should have. The quantity of the nation is important, but what more important is the nature and the interdependence of the individuals who make up the nation. The community that has created this dedication is called as the nation. Only the communities that could be a nation can establish a state and it can survive to the extent that they can protect this bond. There is a fast relationship between the nation and virtue and the Italian philosopher Machiavelli (1469 - 1527) expressed this relationship as "A nation losing virtue, will one day lose its homeland" and he pointed out the importance of the state and the quality of the human being, which is the human element of the state, in preserving and maintaining the existence of each other. Each individual, who constitutes the nation-element of the state, is also a citizen. The citizenship, which is based on blood or soil, charges a duty of loyalty to the individual. Similarly, the state also has some duties against its citizens. The main objectives and duties of the state are to provide internal and external security, and to take the necessary measures to increase the welfare and happiness of the people by establishing justice. If one party does not

fulfill the mentioned duties, the debt is written off. In light of the principles of a modern state, we understand that the Gokturks had the quality of being a nation from the 37th line of the Bilge Khagan east: 'Subject has become subject, has become a nation'. This statement indicates that there is no other requirement to be a 'bodun (nation)' than to be subject to the Khaganate. Thus, 'being a bodun' means being a subject of a political organization and it is the equivalent of the 'folks' concept in a modern sense. Moreover, we understand that the state has a hierarchical structure from the titles such as 'Kagan, Katun, Kunçuy, Tigin, Yabgu, Tarkan, Tudun, Buyruk, Ilteber, Çor, Beg, Bitigçi, Tamgaci, Bedizci' written in the inscriptions. Based on the certain indicators such as the 'töre' as a constitution, the 'toy' parliament as the legislative board, the 'yargu' as the high court of justice, the 'könilik' (courthouse) institution, the current criminal provisions, the special laws, and the 'ayukı' (the cabinet) which is comprised of nine 'buyruks' (ministers) according to the Chinese sources, we understand that we are facing a fully-organized state with its institutions, nation, independence and soil elements. We also understand that the Khagan, with the sense of statesmanship responsibility, expressed "I did not sleep at night, nor did I sit down during the day for the Turkish people", he also ensured internal and external security, welfare and happiness of the people by saying "I dressed the naked, and made the poor rich; I raised the community whose number was a few to larger numbers, rendering them better than the ones with powerful states and powerful khans. I rendered all the peoples living at high and low subjects (to me), I rendered (the Turkish people) enemy-less.", and calling all the communities (the non-Turks such as Tabgaç, Tatabi, Soğdak etc., and the Turks such as Oghuz, Tölis, Tarduş, Kırgız, İzgıl etc.) as the 'Turk Bodun', he established justice; thus, he fulfilled the duties of the khagan and the state. However, since the loyalty of the individuals, who were subjects of the state as the citizens, was not fulfilled, "The sky at the top collapsed, the ground at the bottom drilled," and the state entered the collapse process. Ingratitude and disloyalty, with a shocking metaphor, revealed the significance that Turkish morality attributed to these values. The verses of Bilge Kagan mentioned in the 8th century that are still enlightening today are of importance in bringing the experiences of the past to the present and breaking the repeating cycle of the history. The concepts of merit and virtue, which were insistently stressed by Bilge Khagan and are among the principles of good governance today, are the prerequisites of building of a nation that is more prosperous and that looks to the future with confidence. The justice, which will be established with the implementation of these principles, will be the safeguard of the existence of the state and the nation. Thus, one more step will be taken towards the 'ideal state' where unity, happiness, tranquility, peace and welfare dominate.

Keywords: Bilge Khagan, Merit, Virtue, Turk, Value.

1. Giriş

Medeni bir sosyal hayatın ön koşulu olan devlet; toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve siyasal kişiliği uluslararası alanda tanınmış tüzel varlıktır (web 1, 2019). Bir devletin kurulabilmesi için gerekli olan *insan*, *toprak* ve *egemenlik* unsurları aynı derecede önemlidir. Her birinin aynı değerde olduğu anlaşılan üç unsurdan oluşan devlet, aynı zamanda bu üç unsurdan ayrı bir varlıktır. “Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukukî kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır.” (Gözler, 2007, s. 4-6) tanımından anlaşıldığı üzere teşkilatlanma, hukukî kişiliğe sahip olma ve devamlılık özelliklerine de sahip olması gereken devletin, sorunsuz şekilde işlemesi için alınması gereken tedbirler önem arz etmektedir. Bu anlamdaki çabaların ortaya çıkışı, yani ‘ideal devlet’ arayışı ilk devletlerin ortaya çıkışıyla başlamıştır.

2. İdeal Devlet

İdeal devlet arayışının tarihçesi, ilk devletlerin ortaya çıktığı dönemlere kadar uzanır. M.Ö. 3000’li yıllarda Mezopotamya, Anadolu ve Mısır’da ortaya çıktığı kabul edilen ilk devletlerin kurulmasındaki temel tarihsel faktörler, yaşam tarzının (yerleşik hayata geçiş) ve iktisadî faaliyetlerin değişmesi olarak kabul edilebilir. İbn Haldun’un *Mukaddime*’sinde, devletin kurulmasında en önemli etkenin toplumsal yaşayıştan doğan yardımlaşma ve dayanışmayla bir ideal etrafında toplanılarak sağlanan birlik (asabiyet) olduğu ifade edilir (İbn Haldun, 2015, s. 286-288/324). Güçle elde edilen egemenlikle yaşam tarzında meydana gelen değişimin ve ortak bir gelecek hayalinin devletin kurulmasını sağladığı böylelikle ilk kez sistemli bir şekilde ifade edilmiştir.

Mezopotamya (Sümerler), Mısır (Mısır krallıkları) ve Anadolu’da (Hititler) ilk devletlerin ortaya çıkmasından sonra devletlerin hangi siyasal sistemlerle yönetileceği, yani iyi bir yönetim ve ideal devlet arayışına dair düşünceler üretilmeye başlanmıştır. Herodotos ile başlağını düşünebileceğimiz bu süreç Aristo, Sokrat, Farabî, İbn Haldun, Jean-Jacques Rousseau vb. ile günümüze ulaşmıştır. Yakın tarihte, uluslararası kuruluşların çabaları ile ideal devletin temel özellikleri ve ideal bir yönetim için gerekli bazı evrensel ilkeler üzerinde önemli ölçüde bir mutabakata ulaşılmıştır. Yine de ortaya koyulan farklı siyasi ve iktisadi öğretilerin hayata geçmesinde kilit kavram, insan unsuru olmakta ve sistemin mükemmelliği kural ve kurumların yürütücüsü olan insanın niteliklerine bağlı görünmektedir. Sosyal bir uzlaşmayla (anayasa) gücünü halktan alan devlet, kuvvetler ayrılığı ilkesini koruyarak adaleti teşkil eder. Sorumlu devlet anlayışı ilkeleriyle bireye yaklaşarak daha iyinin arayışı içinde olur (Aktan, 2015, s. 51). İdeal devletin temel gereklerinin yerine getirilmiş olması, sonuca ulaşıldığı anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda iyi yönetim ilkeleri (hukukun üstünlüğü, yönetim ahlakı, denetim vb.) hayata geçirilmelidir. Uygulayıcı insan

olduğundan; yine temsil, katılım ve denetim süreçlerinde işlerliği sağlama bakımından insan unsuru önem kazanmaktadır. İdeal bir devlete ulaşmak için ilkeler bu kadar açıkken istenilen sonuca ulaşmak neden bu kadar zordur? Bu soruyu cevaplamak için dikkatleri milletin örgütlenmiş biçimi olan devletten, onu oluşturan millete, milletin çekirdeği olan aileye hatta bireye çevirmek gerekmektedir. Kural ve kurumların arzu edildiği şekilde çalışması, görev ve sorumluluk alacak bireyin nitelikleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla ideale ulaşmada anahtar kavram, birey ve onun taşıması gereken değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer önemli nokta da devletin beşeri unsuru olan milletin niceliği ve niteliğidir. Günümüzde nüfusu 792 olan Vatikan'dan 1.420.062.022 nüfuslu Çin'e varıncaya kadar 195 (Birleşmiş Milletler'e göre) egemen devlet vardır (web 2, 2019). Milletin niceliği önemlidir; ancak daha da önemlisi milleti oluşturan bireylerin niteliği ve birbirlerine bağlılığıdır. Bu bağlılığı oluşturmuş topluluğa millet denir. Ancak millet olabilmiş insan toplulukları devlet kurabilir ve söz konusu bağı koruyabildiği ölçüde var olabilir. Aynı düşüncüyü tersten ifade edecek olursak, aralarındaki bağların gevşemesiyle millet vasfını kaybeden insan toplulukları kısa zamanda devletini de kaybedecektir. Millet ile erdem arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişkiye Floransalı İtalyan düşünür Niccolò Machiavelli (1469-1527): *"Erdemini yitiren millet, bir gün vatanını yitirir."* diyerek değinmiş ve devletle onun beşeri unsuru olan insanın niteliğinin, birbirinin varlığını koruma ve sürdürmedeki önemine dikkat çekmiştir. Milleti oluşturan faktörlerin niteliğine göre belirlenen objektif ve subjektif millet anlayışlarının farklı coğrafya ve zamanlarda milleti oluşturan unsurları belirleyicilikteki etkileri değişmektedir (Gözler, 2007, s. 49-59). Bu nedenle millet kavramının net bir tanımını yapmak zorlaşmaktadır. Bize makul gelen tanım, ana hatları şu şekildedir: Ortak bir geçmişe ve gelecekte birlikte yaşama arzusuna sahip insanların oluşturduğu birliğe millet denir. Devletin millet unsurunu oluşturan her bir birey de vatandaştır. Kan bağı veya toprak esasına dayalı olan vatandaşlık, bireye sadakat görevi yükler. Aynı şekilde devletin de vatandaşlarına karşı bazı görevleri vardır. Bugün bu görevler, devletimizin anayasasının V. maddesinde şu şekilde ifadesini bulmuştur:

"MADDE 5- Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." (web 3, 2019).

Taraflardan biri söz konusu görevleri yerine getirmediği takdirde, borç ortadan kalkacaktır.

Bir millet oluşturma, onu yaşatma ve bu bilinci aktarma amacıyla mücadele veren Bilge Kağan, sözün dönüştürücü gücünü, kalıcılığını fark etmiş ve

bunu en iyi şekilde kullanmıştır. Kendi diktirdiği anıta 'bengü taş' diyerek sözün ölümsüzlüğüne vurgu yapmıştır. Nitekim söz, kendi başına var olamayan, onu konuşan ve yeniden ele geçirenle var olabilir. Bilge Kağan çağrısını sözüyle yapmış, sözünü cevap beklediği vicdanlara emanet etmiştir (Ellul, 2012, s. 20-21). (Çalışmamıza Bilge Kağan'ın ağzından vereceğimiz sözlerin anlam aktarımları için bk. Alyılmaz, 2005., Berta, 2010., Ercilasun, 2016., Ergin, 2007., Ölmez, 2017., Tekin, 2010., Thomsen, 2011.). Modern bir devletin temel amaç ve görevlerine değindikten sonra, Köktürk devletinin bu ilkeler ışığında devlet olma vasfını; milleti, kurumları ve işleyişiyle ne kadar yerine getirdiğine bakabiliriz. Soyadları A-şına olan, Hiung-nu (Hun)'ların özel bir ırkı olarak tanıtılan Türk milletinin (Mau-Tsai, 2006, s. 9-17), millet olma vasfını taşıdığını Köl Tigin yazıtı doğu 18. satırda 'Türgiş Kağan Türkümüz, halkımız idi.' ve Bilge Kağan doğu 37. satırdaki 'Tâbi olan tâbi oldu, millet oldu.' ifadelerinden anlamaktayız. Türk bodun kağanlığa tâbi olan Türklerdir; ancak 'Tâbi olan tâbi oldu, millet oldu.' ifadesinden 'bodun' olmak için kağanlığa tâbi olmaktan başka bir şart aranmadığı anlaşılmaktadır. Böylece 'bodun olma' siyasi bir teşekkülün uyruğu olma anlamına gelmekte ve bu da modern anlamda 'millet' kavramını karşılamaktadır (Ercilasun, 2016, s. 431). Ziya Gökalp de 'Türk Medeniyeti Tarihi' adlı eserinde siyasi birliğin büyüklüğüne bakılmaksızın hepsine birden 'budun' adı verildiğini belirterek tâbi olan bütün halklara, Türk olsun olmasın, 'bodun' denildiğini ifade etmiştir (Gökalp, 1976, s. 166). Köktürkler erken denebilecek bir dönemde devlet olma vasfını kazanmıştır. Durumun daha net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamak için Avrupa'dan bir devletle mukayese etmek yerinde olacaktır. Örneğin Fransa'nın 13.yy.da başlayan devlet olma süreci; ancak hukukun devletin temeli olduğunun anlaşıldığı 19. yy.da olgunlaşmıştır (de Saint Marc, 2009, s. 16-17). Birey ilişkilerini düzenleyen, aynı zamanda genel çıkarları koruyan kanunlar, özel mülkiyet, meclis, töre (anayasa), yasama, yürütme ve yargı organları Köktürklerde 8.yy.da teşekkül etmiştir (Taşağıl, 2018a, s. 174-189).

Belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurması ve bu durumun süreklilik kazanmasıyla oluşan devletin kurulması, tanınmasına bağlı değildir; ancak uluslararası hukuk bakımından devlet olmanın güzel bir göstergesidir (Gözler, 2007, s. 12). Bu anlamda Köktürklerin Çin hükümetiyle ilk resmi teması, Çov Sülalesi zamanında, 545'te Bumin (T'u-men) Kağan döneminde An-no-p'an-t'o adında bir elçinin Türklere gönderilmesiyle gerçekleşmiştir. 546 yılında Bumin Kağan da Çin'e bir elçi göndermiştir. 545-742 yılları arasında yaklaşık 175 kez karşılıklı olarak elçilerin gönderilmiş olması diplomasinin başladığının, içte olduğu kadar, dışta da etkin ve saygın olmanın önemsendiğinin ve dolayısıyla devletin uluslararası alanda da kabul gördüğünün bir kanıtıdır. (Mau-Tsai, 2006, s. 9-17/523-542). Ayrıca devletin hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu yazıtlardaki 'Kağan, Katun, Kunçuy, Tigin, Yabgu, Tarkan, Tudun, Buyruk, İlteber, Çor, Beg, Bitigçi, Tamgacı, Bedizci' gibi unvanlardan anlamaktayız

(Togan-Kara-Baysal, 2017, s. 345-410., Şirin, 2016, s. 201-219). Köl Tigin Yazıtı güney 1. satırda hanedan üyeleri, beyler, tarkanlar ve buyruklar sayılır. Aynı yazıtın doğu 13-14. satırlarında da milletin, ataların yasalarına göre oluşturulmuş ve eğitilmiş olduğu ifade edilir (Ercilasun, 2016, s. 439-443). Anayasa hükmünde bir 'töre'nin, yasama kurulu niteliğinde 'toy' adı verilen meclisin, 'yargu' denilen yüksek devlet mahkemesinin ve 'könilik' (adliye) müessesesinin, cari cezaî hükümlerin ve özel hukukun bulunmasının, 'ayuki' adı verilen Çin kaynaklarına göre dokuz bakandan oluşan 'buyruk' adlı kabinenin varlığı (Taşağıl, 2018b, s. 48-54), Köl Tigin Yazıtı doğu 6-8. satırlarda 'devlet' ve 'egemenlik' kavramlarının ifadesi, doğu 13-14. satırlarda 'devlet, kağan, millet, yasa' gibi devletin unsurlarının sıralanması, güney 3-4. satırlarda ülke sınırlarının belirtilmesinden; kurumlarıyla, milletiyle, bağımsızlığıyla ve toprak unsuruyla tam olarak teşekkül etmiş bir devletle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz (Ercilasun, 2016, s. 429-445). Devletin temel amaç ve görevlerini ne kadar yerine getirdiği konusuna da yazıtlardan hareketle değinmek yerinde olacaktır. Köl Tigin Yazıtı'nın doğu 20. satırında Bilge Kağan, kağanlık makamının Türk anlayışında ne anlama geldiğini: "Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam." sözleriyle ifade etmektedir. Bu yaklaşım; kamu görevini kişisel çıkarlar için bir fırsat vesilesi olarak görmeyen, halka hizmet etme yolu olarak gören bir anlayışın tezahürüdür. Aynı yazıtın doğu 29-30. satırlarındaki: "Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım." ifadesinden Bilge Kağan'ın iç ve dış güvenliği sağladığını, halkın refah ve mutluluğunu temin ettiğini ve bunu yaparken 'Türk bodun' diyerek seslendiği tüm halkları kastederek (Tabgaç, Tatabi, Soğdak vb. Türk olmayan, Oğuz, Tölis, Tarduş, Kırgız, İzgil vb. Türk olan halkları) adaleti teşekkül ettirdiğini, böylece kağana ve devlete düşen görevleri yerine getirdiğini söyleyebiliriz (Ercilasun, 2016, s. 430). Buna karşın, vatandaşlık bağıyla devlete bağlı olan bireylere düşen sadakat borcunun yerine getirilmediği için devletin varlığının sarsılmaya başladığı da ifade edilmiştir. Köl Tigin Yazıtı kuzey 3-4. satırlarda devlet ve milletin karşılıklı görevlerini yerine getirmediğinde ortaya çıkacak durum, 'karışıklık, düzensizlik, kaos' olarak ifade edilmektedir.

Bilge Kağan Yazıtı doğu 18. satırda yer alan "Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe..." ifadesiyle kavramsallaştırılan nankörlük ve sadakatsizlik, sarsıcı bir benzetmeyle Türk ahlak anlayışının bu değerlere atfettiği önemi gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda yönetme gücünün Tanrı tarafından verildiği inancı olduğu için, bu gücün verildiği insanın üstünde başka birinin hükmü yoktur. Dolayısıyla o kişi tüm dünyanın hükümdarıdır. Farabî, erdemli toplumun yöneticisinin hasletlerini sayarken 12 nitelik belirlemiştir. Bunların çoğu Bilge Kağan'ın kişiliğiyle örtüşmekle beraber öne çıkan yeteneklerden biri hitabettir ve yazıtlarda görüldüğü üzere Bilge Kağan iyi bir hatiptir (Farabî, 2017, s. 107). Bir devlet adamı olarak ulusu ve devleti için yaptıklarını, toplum yaşamındaki rolünü ve

bireysel yeteneklerini metin çözücünün değerlendirmesine sunmak üzere hazırladığı görülmektedir. (Uzun, 1995, s. 144).

3. Liyakat ve Erdem

Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu, değim olarak tanımlanan liyakat (web 4, 2019), Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 70. Maddesinde: "Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez." şeklinde ifadesini bulmuştur. Bir bakıma herkese en iyi yapacağı işi vermek anlamına gelen *liyakat*, hekese hak ettiğinin verilmesi anlamıyla da *adalet* kavramıyla ilişkilidir (Platon, 2017, s. VIII) Erdem ise "ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet" anlamında kullanılan bir kelimedir. Yazıtlarda Bilge Kağan'ın uyarılarından anlaşıldığı üzere; kamu yöneticilerinde *liyakat* ve *erdem* konusu sadece günümüzün değil her dönemin sorunudur ve bu değerlerin yoksunluğu millet hayatına felaket getirecektir (Gümü, 2016, s. 261).

Yazıtlarda *liyakat* ve *erdem* kavramları doğrudan kelime olarak geçmemektedir; ancak anlamlandırma yapılırken dikkate alınması gereken sözcükler arası ve cümleler arası ilişkiler, soyutlama ve mecazlar vb. unsurlar söz konusu kavramların yazıtlarda tespitini mümkün kılmaktadır. Köktürk Yazıtları'ndaki kullanım özellikleri bize sanatsal niteliği olan, sözcüklerin ilk anlamlarının dışında, yer yer mecaz anlamlarıyla da kullanıldığı bir metinle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir (Aksan, 1991, s. 19-20). Yazıtlarda somuttan soyuta doğru semantik gelişime uğramış sözcüklerin kavram ve durumları karşılamak için kullanılmış olmasının; medeni hayatın gelişmişliğinin ve zengin bir fikir hayatının dile yansımalarının delilleri olarak görmek de mümkündür (Aydın, 2018, s. 73-106). Eski Türk Dili'nin soyut kavramları ifade etmedeki yeterliliğini gösterebilmek için bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

(KT G7) : **bil(i)g : bilm(e)z : [cahil]** (Clauson, 1972, s.330 / Tekin, 2010, s. 23 / Thomsen, 2011 , s.167 / Ercilasun, 2016, s. 501 / Orkun, 2011, s. 25)

(İhe Huşotü K28) : **bilm(e)z : b(i)l(i)g [cehalet]** (Tuna, 1957, s. 65)

(BK D21) : **içre : (a)şs(ı)z : t(a)şra : tons(u)z : [yoksul]** / (BK D22) : **ot sub : kılmak : [düşman etmek]** / (BK D29-30) : **ödiñ[e] : küni : t(e)gmek : [çok kıskanmak]** (Tekin, 1957, s. 424-425)

bilge bilig (hikmet), **könül bilig** (şuur), **az bilig** (hırs), **biligsiz bilge** (cehalet), **dyan sakınç** [tefekür(düşünme)] (Arat, 1942, s. 63/75/81)

Göstergeler hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar, tümceler ve sözcüklerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle anlam kazanır ve belli bir kavramı eksiksiz yansıtır (Aksan, 2009, s. 75). Dolayısıyla, Eski Türk Dili'nin soyut kavramları ifade etmedeki yeterliliği dikkate alınarak *edgü bilge* ve *edgü alp* ibarelerine sırasıyla "bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu" anlamına gelen "*liyakat*" ve "ahlakın övdüğü iyi

olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet" karşılığındaki "*erdem*" anlamlarının verilmesi uygun görünmektedir. Bilge Kağan'ın; BK D3 ve D4'te I. Köktürk Devleti'nin ataları Bumin ve İstemi Kağan tarafından nasıl kurulduğunu, birlik ve beraberliğin nasıl sağlandığını anlatırken "(BK D4) ... **bilge : k(a)g(a)n** (e)rm(i)ş : **(a)lp k(a)g(a)n** : (e)rm(i)ş : **buyrukı** <y(e)me> **bilge** : (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : **(a)lp** (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : **b(e)gl(e)ri** y(e)me : **bod(u)nı** [y(e)me *tüz* (e)rm(i)ş ... [(Onlar) **akıllı hakanlar** imiş, **yiğit hakanlar** imiş; (emirleri altındaki) **kumandanları** (da) **akıllı** imişler şüphesiz, **yiğit** imişler şüphesiz. **Beyleri** de (**halkları** da **barış ve uyum** içinde imişler]" şeklinde kurduğu cümleye dikkat edilirse, Türk devletinin geleceği için hakandan başlayarak hiyerarşik bir şekilde halka kadar inmesi ve birlikte olması gereken iki değer; bilgelik (*liyakat*) ve yiğitlik (*erdem*) yine beraber kullanılmıştır."

Liyakat ve erdem vasıflarını aynı anda taşıyan kimselerin yönetime geldikleri dönemler devletlerin yükseliş dönemleri, bunun tam tersi olan torpil ve nepotizmin revaçta olduğu dönemler ise çöküş dönemleri olarak gözlenmiştir. Bilge olan yani liyakatli kağan tecrübe, öngörü ve bilgileriyle sivil siyasi hayatı istikrarda tutar (User, 2006, s. 221). Tam tersi vasıflara sahip yöneticiler Köktürklerde, Büyük Selçukluda, Anadolu Selçuklularında, Endülüs medeniyetinde ve Osmanlıda da ortaya çıkmıştır. Köktürklerde Bumin ve İstemi Kağan döneminde liyakatli ve erdemli kadrolar devleti yükseltmiş, aksi durumlarda devlet çöküşe geçmiştir. Köl Tigin doğu 5 ve 6. satırlarda; bu değerlere sahip kağanlardan sonra gelenlerin, onların taşıdığı liyakat ve erdem vasıflarını taşımadığı, komutanlarının da bu vasıflardan mahrum olduğu, halkın da devletine karşı sadakat borcunu yerine getirmediği ve bu nedenlerle Türk halkının kurduğu devleti elden çıkardığı anlatılmaktadır.

Büyük Selçuklu devletine baktığımız zaman sonun gelişinin benzer sebeplere dayandığını görebiliriz. Çağrı Bey, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah'a vezirlik yapan; iktâ, gulâm müesseselerini kurumsallaştıran; Nizamiye Medreseleri'yle yükseköğretimi sistem, plan ve programa kavuşturan Nizamülmülk'ün, suikaste kurban gitmesi ve birkaç ay sonra da Sultan Melikşah'ın şaibeli bir şekilde 38 yaşında zehirlenerek ölmesiyle yerleri doldurulamamış ve devlet çöküşe geçmiştir (Göksu, 2018, s. 89-117). Anadolu Selçuklu devleti de Alaaddin Keykubat'la zirveyi gördükten sonra, Gıyaseddin Keyhüsrev önderliğinde, 1243'te neredeyse savaşılmadan kaybedilen Köseadağ Savaşı'yla çöküşe geçmiştir (Oruç, 2015, s. 298-315). Ziya Paşa'nın '*Endülüs Tarihi*' adlı çevirisinden sonra yazarlar, ayakta kaldığı 700 yıl boyunca Avrupa'da ortaya çıkacak bilim ve sanayinin temelini oluşturmuş Endülüs medeniyetinin yıkılışındaki gerekçelerin en önemlisinin, yöneticilerin liyakatsizliği ve sorumsuzluğu olduğunu görmüşlerdir (Gündoğdu, 2017, s. 320). Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götüren iç sebeplere bakıldığında da liyakatli padişahların ülkeyi yönetmesini sağlayan veraset sisteminin değişmesi ve bu durumun devletin bütün kadrolarına yansması gibi sebeplerin ilk sırada yer aldığını görmekteyiz

(web 5, 2019). Tarih, duygusal sebeplerle ya da öğrenmek amacıyla okunabilir; ancak asıl amaç, geçmişteki olayları inceleyip günümüz dünyası için çıkarımlarda bulunarak doğru tercihler yapmak için zemin oluşturmaktır. Kül Tigin Yazıtı'nda, doğrudan ve dolaylı olarak Türk milletinin 26 farklı değerinden olmak üzere, 155 değer unsuruna rastlanmaktadır (Kardaş, 2015, s. 1-15). Bu bağlamda, Bilge Kağan çağları delen sesiyle hayati önerilerde ve uyarılarda bulunmaktadır.

Devletini her bakımdan devrinin en güçlü devleti haline dönüştüren Bilge Kağan, beklenmedik bir şekilde Buyruk Çor tarafından zehirlenmiş ve 25 Kasım 734 tarihinde vefat etmiştir. Kendisinden sonraki kağanlar, varlık gösterememiş ve devlet 10 yıl içerisinde çökmüştür (Taşağıl, 2018c, s. 376-384). Devletin bu kadar kısa süre içerisinde yıkılmasını kurumsallaşmamasıyla açıklamak güçtür. Bu sonuç bizi yine *liyakat* ve *erdem* kavramlarına götürmektedir.

Bilge Kağan'ın dikkatleri çektiği *liyakat* ve *erdem* kavramlarına bir de Mevlâna'nın penceresinden bakmak, konunun biraz daha aydınlanmasına katkı sağlayacaktır. Gerçekten de, "liyakat ve ehliyet" kavramları Mevlânâ'nın başyapıtı Mesnevi'nin pek çok hikâyesinde farklı karakterler vasıtasıyla işlenerek, adeta eserin bütün satırlarına serpiştirilerek, ruhuna aksettirilmiştir (Ergül, 2017, s. 81). Mevlâna bütün işlerin liyakatli ve erdemli kişilere verilmesi konusunu ele aldığı bir hikâyesinde; padişahın mallarının taşınması için toplanan eşeklerle beraber, görevlilerin kendisini de almasından endişelenip kaçarak komşusunun evine sığınan adam, eşekleri toplayanların görevlerini sadakatle yaptığını; ancak bu göreve layık olmadıkları için ayırt edemeyerek kendisini de yakalayıp götürmelerinden korktuğunu ifade etmektedir (Mevlânâ, 2010, s. 656). Mevlâna'nın, liyakatle erdemin birlikte bulunduğu zaman kıymetli olduğuna işaret ettiği bu hikâyesinin ışığında, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışını başlatan olay olan Köseadağ Savaşı'nı değerlendirdiğimizde, ordunun nicelik bakımından asker sayısı yaklaşık 50 bin olan Moğol ordusundan daha kalabalık (80 bin civarında) olduğunu, nitelik bakımından da komutanların liyakatli kimseler olduğunu görmekteyiz (Özmenli, 2014, s. 998). Komutanlardan bazıları, *erdem* denilen ahlakî değerlere sahip olmadığından olacak, ikballerini Moğollarla anlaşılmakta görmüş ve bunun sonucunda da ordu savaşmadan dağılmıştır. Bu sonuçtan da anlaşıldığı üzere '*liyakat*' ve '*erdem*'; ancak birlikteyken anlamlı ve değerlidir.

4. Sonuç

Yazıtlarda vericilerin (Türk kağan ve kumandanlarının) alıcıya (Türk milletine) mesajlarını iletirken edebî dilin bütün imkânlarından yararlandıkları; deyim, vecize, atasözü seviyesindeki kalıplaşmış dil öğelerini ve bunların yapımında kullanılan edebî dile ait kavram işaretlerini ustaca kullandıkları görülür (Alyılmaz, 2005, s. 4). Yazıtların bu üst düzey

üslubu, sanatlarla örülü yapısı ve soyut kavramları ifade etmedeki yeterliliği dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerle, Bilge Kağan'ın 8. yy.da söylediği, bugün de tazeliğini koruyan evrensel düşüncelerinin, günümüze ışık tutan sözlerinin anlam ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. *Liyakat* ve *erdem* devlet hayatında etkin olmamasının yol açacağı olumsuz sonuçların, devleti yıkılışa götürecek olan sürecin başlangıcı olacağı yazıtlarda açıkça ifade edilmiştir. Bu durumun tam olarak anlaşılmasıyla, geçmişin deneyimleri günümüze taşınacak ve aynı tecrübelerin tekrardan yaşanmasının önüne geçilmiş olacaktır. Bilge Kağan'ın ısrarla üzerinde durduğu, günümüzde de iyi yönetim ilkesi olarak karşımıza çıkan *liyakat* ve *erdem* kavramları, daha müreffeh ve geleceğe güvenle bakan bir milletin inşasının ön koşulu olarak karşımızda durmaktadır. Bu ilkelerin hayata geçirilmesi, herkese kendine uygun düşenin verilmesini sağlayacak ve böylelikle tecelli edecek olan adalet, devletin teminatı olacaktır. İlk çağlardan beri aranan birlik, mutluluk, barış, huzur ve refahın egemen olduğu 'İdeal Devlet'e bir adım daha yaklaşmak, hem teorik hem de pratik açıdan, liyakat ve erdem ilkelerinin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Gündüz oturmayıp gece uyumadan, ölesiye çalışarak bin bir fedakârlıkla kazanılan devleti, tefrika ve zulme kurban etmemek için görevin gerektirdiği bilgi, beceri ve donanımına sahip erdemli kimselere görev ve makamların teslim edilmesi gerekmektedir. Bu ilkelere dikkat edilmeden kurulacak düzen, adalet zemininden uzaklaşacağı için kaosa yol açacak, bu durumun da devlet ve millet açısından etkileri yıkıcı olacaktır. Devlet ve milletin varlığını koruyacak ve geliştirecek ilkeleri hayata geçirmek için Bilge Kağan'la başlayan, tecrübeleri paylaşma esasına dayanan eser bırakma geleneği; Yusuf Has Hacib'le, Nizamülmülk'le, Koçi Bey'le ve Mustafa Kemal Atatürk'le günümüze ulaşmıştır. Birçok acı deneyimle kazanılan bu tecrübeler, Türk milletinin istifadesini beklemektedir.

Kaynakça / Reference

- Aksan, D. (1991). "Göktürk anıtlarında söz sanatları-güçlü anlatım yolları". *Türk Dilleri Araştırmaları*. 19-29.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yay.
- Aktan, C. C. (2015). "İdeal devlet ve iyi yönetim : temel ilkeler , kurallar ve kurumlar". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*.7(1): 50-60.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yay.
- Arat, R. R. (1942). "Uygurlarda ıstıhlara dair". *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*. VII-VIII. 56-81.
- Aydın, E. (2018). *Taşa kazınan tarih*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Berta, A. (2010). *Sözlerimi iyi dinleysin... Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını*. (Emine Yılmaz, Çev.). Ankara: TDK Yay.

- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- de Saint Marc, R. D. (2009). *Devlet*. (İsmail Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- Ellul, J. (2012). *Sözün düşüşü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Ercilasun, A.B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ergin, M. (2007). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergül, E. (2017). "Mevlânâ perspektifinden kamu yönetiminde liyakat ve ehliyet ilkesi". *Ombudsman Akademik*. 3 (6), 79-105.
- Farabî. (2017). *İdeal devlet*. (Ahmet Arslan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. (İsmail Aka -Kâzım Yaşar Koprman, Haz.) İstanbul: Güneş Matbaacılık.
- Göksu, E. (2018). *Bilge vezir Nizamülmülk*. İstanbul: Erdem Yay.
- Gözler, K. (2007). *Devletin genel teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yay.
- Gündoğdu, M. A. (2017). "Tanzimat yazarlarına göre Endülüs'ün yıkılış sebepleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 58, 315-338.
- Gümüş, İ. (2016). "Orhon yazıtlarında erdem üzerine söylem çözümlemesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*. 3 (8), 254-264.
- İbn Haldun. (2015). *Mukaddime I*. (Arslan Tekin, Haz.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yay.
- Kardaş, M. N. (2015). "Orhun abidelerinin Türkçe öğretiminde değer aktarımı açısından önemi II: Kül Tigin abidesi". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (2), 1-15.
- Mau-Tsai, L. (2006). *Çin kaynaklarına göre doğu Türkleri*. (Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Mevlânâ. (2010). *Mesnevî V*. (Adnan Karaismailoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ Yay.
- Oruç, Z. (2015). "Türkiye Selçuklu devleti'nin yıkılışından sonra Anadolu'da Moğol hâkimiyeti. (1308-1335)". *Tarih Okulu Dergisi*. 8 (XXIV), 297-323.
- Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve eski Uygurca dersleri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Özdemir H. ve Bakan S. (2016). "Ulus devletin oluşumu ve sorunları açısından Almanya ile Fransa'nın karşılaştırılması". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5, 19-58.

- Özmenli, M. (2014). "Ermeni-Gürcü birliklerinin Köseadağ Savaşı'nın seyrine etki eden tutumları ve faaliyetleri". *Gaziantep University Journal of Social Science*. 13 (4), 993-1005.
- Platon. (2017). *Devlet*. (Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Sertkaya, O. F. (2018). *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: TDK Yay.
- Taşağıl, A. (2018a). *Bozkırın kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşağıl, A. (2018b). *Bilge Kağan'ın vasiyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Taşağıl, A. (2018c). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Tekin, T. (1957). "Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine II". *Türk Dili*. VI (68), 423-426.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon yazıtları araştırmaları*. (Vedat Köken, Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Togan, İ., Kara, G., Baysal, C. (2017). *Çin kaynaklarında Türkler eski T'ang tarihi*. Ankara Türk Tarih Kurumu Yay.
- Tuna, O. N. (1957). "Bazı imlâ gelenekleri, bunların metin incelemelerindeki önemi ve Orhon yazıtlarında birkaç açıklama". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 5, 41-81.
- User, H. Ş. (2006). "Eski Türklerde bazı unvanların yapısı üzerine". *Bilig*. 39, 219-238.
- Uzun, L. S., (1995). *Orhon yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*, İstanbul: Simurg Yay.
- web 1. Erişim Adresi: <http://tdk.gov.tr/index.php>.
- web 2. Erişim Adresi: <https://www.internetworldstats.com/stats3.htm>
- web 3. Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa>
- web 4. Erişim Adresi: <http://tdk.gov.tr/index.php>
- web 5. Erişim Adresi: <http://atauzem.atauni.edu.tr/dosya/ortak/materyal/>

